

לקראת הקמת האקדמיה ללשון העברית*

אקדים שתי הערות:

(א) בשנים האחרונות נתעצם מחקר תולדות היישוב בארץ ישראל והגיע עד לתולדות המדינה בראשיתה. לנוכח תיאור ההתרחשויות בידי חוקרי התולדות יימצאו לעתים הזקנים שבדור במבוכה. שכן התמונה שלהם מן ההתרחשויות, שלעתים הם עצמם לקחו חבל בהן, על כורחם חלקית היא, אישית מאוד, וכנגדה תיאורו של החוקר אמור להיות רב-פנים ומיוסד בתעודות מכל הבחינות. מכאן שידו של החוקר על העליונה. אף על פי כן, אולי יש יתרון כלשהו בתיאור המעשים מזווית ראייה מוגבלת, אבל יש עמה תחושת האווירה שנעשו בה המעשים. מנקודת ראות זו אני מבקש להשמיע את דבריי.

(ב) נתבקשתי להיות במשיבים. משיבים בהקשר זה פירושו משיגים. מן הסתם נדרשתי לכך, ואף צפוי שאשיג כמה שנוגע לאותו חלק ההרצאה העוסק בהקמת האקדמיה ללשון העברית. אבל רואה אני את עיקר תפקידי לאו דווקא להשיג אלא להשלים במקום שקיצר בו המרצה.

יפה תיאר המרצה את המאבק של הוועד המכין להקמת האקדמיה למדעים עם בן-גוריון בדבר שם המוסד אשר בהצעה שהונחה על שולחן הממשלה בספטמבר 1958 כונה 'בית ועד', והוא מסיים את סקירתו במלים אלה: "עם הקמתה של האקדמיה למדעים גם לא הייתה כל סיבה למנוע את השם 'אקדמיה' מוועד הלשון שהיה לאקדמיה ללשון העברית" [בחוברת הנ"ל, עמ' 82]. למען הדיוק אומר: ראשית, המעבר מ'וועד הלשון' אל 'האקדמיה ללשון' לא היה — כפי שאולי יש חושבים — בגדר שינוי השם בלבד. האקדמיה ללשון הוקמה בשנת שישים וארבע לקיומו של ועד הלשון להיות המשך לו ויורשתו, כנאמר בחוק, אבל נוסדה בבחירה

* דברים שנאמרו ביום העיון מטעם האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים בנושא "דוד בן-גוריון והתפתחות המדע בישראל" (כ"ד בניסן תשמ"ז; 27.4.1987) ונתפרסמו בחוברת בשם זה, ירושלים תשמ"ט, עמ' 84-89. בכותרת לדבריי נפלה טעות, במקום "על האקדמיה ללשון" נדפס "...למדעים".

חדשה על ידי גוף בוחר שקבעה הממשלה, ולמעשה רק מיעוט¹ חברי ועד הלשון נבחר לאקדמיה. שנית, כינון האקדמיה ללשון במסגרת המדינה החל עשר שנים ויותר לפני כינון האקדמיה למדעים ונסתיים בשנת תשי"ג בקבלת "חוק המוסד העליון ללשון העברית תשי"ג-1953", היינו שמונה שנים לפני חוק האקדמיה למדעים. אילו ידע הוועד המכין של האקדמיה למדעים את מאבק ועד הלשון עם בן-גוריון על מלת 'אקדמיה', שכבר הוכרע בוויכוחים בכנסת, היה יכול לומר לבן-גוריון: מה טעם למנוע את השם אקדמיה מן המוסד למדעי הרוח והטבע כאשר כבר יש אקדמיה ללשון על פי החוק? אך מה נלין על הוועד המכין של האקדמיה למדעים, הלוא אין אנו מצטיינים דווקא בתיאום בין המוסדות האקדמיים, אפילו במקום שיש זהות אישים הפועלים בהם.

וזאת לדעת: ההשתלשלות של הקמת האקדמיה ללשון העברית הייתה ארוכת ימים, וראשיתה זמן רב לפני הקמת המדינה. אך הואיל והנושא היום הוא הקשר של בן-גוריון לאקדמיות הקיימות, אצטמצם לחוליה האחרונה ממש באותה ההשתלשלות, ואומר מה שהוא לתולדות השם 'אקדמיה' אשר עליו ניטש מאבק עקשני עם בן-גוריון.

תהליך הקמת האקדמיה ללשון היה שונה לחלוטין מתהליך הקמת האקדמיה למדעים. אשר לאקדמיה למדעים באה היזמה מצד הממשלה, קרי בן-גוריון. הוא שדחף אף אכף על המלומדים לקבל את דעתו כי הכרח להקים אקדמיה למדעים. הבעיות הצריכות פתרון היו: קביעת מטרת המוסד, הרכבו, דרכי פעולתו, בקיצור: לפי איזו דוגמה, מודל בלע"ז, תיבנה האקדמיה למדעים הישראלית. בעיית שם המוסד היא פרט קטן, אולי אף קטנוני, בצרור השאלות הגדולות שהיו גדולות כבר בעצם חידושו של העניין.

כנגד זה ההצעה לכונן את האקדמיה ללשון לא באה מצד הממשלה, אלא היא כולה מעשה ועד הלשון. זה העמיד ועדה לראורגניזציה (מלת הכלאיים המכוערת 'דה-ארגון' עדיין לא הייתה בעולמנו, או לפחות לא נשמעה בדיבור מהוגן). ועדה זו ניסתה הצעה שנידונה ואושרה בישיבת הוועד המרכזי של ועד הלשון ביום כ"ה בכסלו תשי"ז (18.12.1946), ועיקרה: (א) לייסד מחדש את ועד הלשון; (ב) לקרוא למוסד המחודש 'אקדמיה'. הצעה זו היא ששימשה יסוד למשא והמתן, תחילה עם

1. בשעה שהוחל בכינון האקדמיה ללשון (תשי"ח) היה מניין חברי ועד הלשון שלושים. למן תשי"ח ועד לבחירת חמישה עשר החברים הראשונים של האקדמיה נפטרו שישה מחברי ועד הלשון, מהם שלושה — פרופ' י"ג אפשטיין, הסופר אשר ברש ופרופ' מ"ד קאסוטו — שנבחרו לשמש בגוף הבוחר של האקדמיה. מתוך עשרים וארבעה חברי ועד הלשון שנותרו נבחרו לאקדמיה תשעה.

הנהלת הסוכנות והיושב ראש שלה בן-גוריון, וכעבור זמן מועט עם הממשלה הזמנית וראשה בן-גוריון. אלא שבפרק הזמן שבין שתי הרשויות הוכנס בה שינוי המתחייב מהקמת המדינה. אביא שני סעיפים מאותה ההצעה, בנוסחה האחרון, שאושרה באספת ועד הלשון ביום י"ב במרחשוון תש"ט (16.11.1948):

(2) תיקרא אספה כללית של ועד הלשון... ולפניה תובא הצעת חיסולו של ועד הלשון והקמת האקדמיה. התפטרות זו תצא לפועל עם התכונן האקדמיה בישיבתה הראשונה;

(5) המוסדות האחרים שישלחו בוחרים לגוף הבוחר יהיו הממשלה, ההסתדרות הציונית והאוניברסיטה.

'האוניברסיטה' סתם היא האוניברסיטה העברית בירושלים, האחרות עדיין לא נבראו. ועד הלשון לא הסתפק בהצעה ערטילאית, אלא אף התווה תקנון המפרט את מטרותיו של המוסד, את המספר הקבוע של חבריו ואת דרכי פעולתו. (ההצעה ועמה 'תכנית מפעלי האקדמיה' פורסמו בלשונונו טז, תש"ח-תש"ט). מניין שאב ועד הלשון את כל זה?

מאז ייסודו במוצאי שנת תרמ"ט היו בוועד הלשון, בהפרשים של עשרות שנים, דיונים על הראורגניזציה (אפשר לומר עליו מה שהיינו רגילים לומר על ההגנה פה בירושלים, כי יש בה מדי פעם בפעם ראורגניזציה, אך אין ידוע מתי הייתה בה אורגניזציה). בהתלבטות של שנים כעבודת יום יום נתגבשו בוועד הלשון דעות מה חסר המוסד ואמונות מה ישיג בפעולתו בתנאים 'נורמליים', וכל זה, הקיים והמשאלות, לא היה קשה לסכם ולנסח בהצעת ועד הלשון. והייתה שעת כושר להצעה: זו האווירה של סמוך לגמר מלחמת העולם השנייה, הציפייה לשינוי גדול שעתיד לחול בחיי היישוב, שינוי העשוי לשנות ולהיטיב עם ועד הלשון. שתי תביעות היו לו לוועד: (א) הבטחת קיומו הכלכלי עם הרחבת צוות עובדיו המדעיים יותר מכפול חמישה, כלומר עד כדי שישה עשר; (ב) חיזוק סמכותו שתהא מרותו על הציבור בהחלטותיו בענייני הלשון. אמרתי 'חיזוק', שכן סמכותו של ועד הלשון הוכרה באופן רשמי בשנת תרע"ג בישיבת מרכז המורים שהשתתף בה אחד-העם — אחד-העם נתבקש מטעם הקונגרס הציוני העשירי (תרע"א) לבדוק דבר זה בכיקורו בארץ — ואושרה אחר כך בקונגרס האחד עשר בווינה תרע"ג. [אזכיר מדברי אוסישקין בקונגרס זה²: "ביסוד המרכז הזה ותכנית עבודתו מונחת השאיפה לשמש גרעין שממנו תפתח בעתיד האקדמיה (ההדגשה שלי) הפילולוגית והספרותית של הלשון העברית"]. אבל המציאות בשנות השלושים המאוחרות לא תאמה עוד את

★

2. זוה"ל ד (תרע"ד), עמ' 76.

ההכרה ההיא. טענת "מי שמך" הלוא רווחת היא בחברתנו מאז ומקדם. ועד הלשון ראה מרפא לחוליייו בכלילתו, בצורה מחודשת, במסגרת "המוסדות הלאומיים", ובשלב מאוחר יותר בכלילתו במסגרת המוסדות הממלכתיים.

וצריך לומר שקיבל בן-גוריון, הן בהיותו ראש הסוכנות הן בהיותו ראש הממשלה, את ההצעה בעיקרי תכניה בהבנה, יתר על כן: בהסכמה גמורה. לא ידוע שהיה ויכוח כל שהוא על המטרות או על גדרי פעולתו של המוסד. ודבר כה נכבד כסעיף 10 בחוק האקדמיה ללשון — "החלטות המוסד בענייני דקדוק, כתיב, מינוח, תעתיק שנתפרסמו ברשומות על ידי שר החינוך והתרבות יחולו על מוסדות החינוך והמדע, על הממשלה, מחלקותיה ומוסדותיה ועל הרשויות המקומיות" — אף הוא לא היה בגדר ויכוח. לבן-גוריון היה הדבר מובן מאליו. כלום יכול אדם להעלות על הדעת שלא יכיל המוסד חברים כמו חוקרי הספרות והלשון: קלוזנר, טור-סיני, אפשטיין, קאסוטו, סגל או סופרים בני דורו של ביאליק, כמו: יעקב כהן, שמעוני, שניאור, ברקוביץ', ברש, וכן עגנון? אכן, תוך חודשים מועטים מיום שהחליט בן-גוריון על כינון האקדמיה הקים ועדת שרים ומינה ועדה מיוחדת להכנת חוק האקדמיה ללשון. אותה הוועדה ניסחה את הצעת חוק האקדמיה ללשון תש"ו/1950 והניחה אותה על שולחן הממשלה.

מן ההצעה ניכר כי דבר אחד היה שנוי במחלוקת, והוא השם 'אקדמיה'. לגבי האקדמיה ללשון זה אינו עניין של מה בכך, אלא עניין של מהות. והמחלוקת הזאת השתתה את אישור ההצעה למשך שלוש שנים בקירוב, ובסופו של הדבר הצריכה את הכרעת הכנסת. ואילו השדולה (המלה עדיין לא הייתה בנמצא, בראה אותה האקדמיה) שארגן ועד הלשון בכנסת, ספק אם הייתה המלה 'אקדמיה' נכנסת לחוק, ואפשר שבמקום האקדמיה למדעים היה שמו של המוסד ועד או בית ועד למדעים. מה ראה ועד הלשון לעמוד על השם הלועזי ביסודו, ובן-גוריון על השם העברי? כאן אנו גולשים לרגע קט אל תולדות מלה עברית במאה האחרונה. למה התכוונו אנשי החברה 'שפה ברורה' שכווננו את ועד הלשון במלת 'ועד' לא נאמר בפירוש, אבל ניתן ללמוד מן הכלל. אותו דור המייסדים קשר את השם באסוציאציה חזקה אל הביטוי בתלמוד 'בית ועד לחכמים'. באותם הימים עדיין לא נשתחק השם 'ועד' ולא נעשה חולין שבחולין כמו היום (יעוין נא בספר הטלפונים, למשל, כדיבור המתחיל 'ועד'). הם הבינו מן הסתם כי 'ועד' שם עברי הוא ל'אקדמיה', וראיה לדבר ימצא המעייץ ב"מילון לתלמוד" של יעקב לוי, שיצא לאור בשנת 1876. שם אחד התרגומים של ועד הוא Akademie, ובעצם צריך להרהר אחר הצירוף 'ועד הלשון' ביחיד, ולא 'ועד בלשנים' על דרך 'ועד חכמים', כפי שגם נמצא באותם הימים. והצירוף עצמו חידוש המתפרש יפה על ידי הזיהוי ועד = Akademie, והזיהוי עדיין חי בדברי שר החינוך דינור בכנסת ביום ב' באב תשי"ג. בהגנו על הצעת הממשלה

אמר: "אבל מושגה הראשון של המלה ועד, בית ועד, הוא בעצם אקדמיה" [מן הסתם הביע בכך גם את דעתו של בן-גוריון]. מהר מאוד נתרחה אותה האסוציאציה ונתפחת ערכו של השם 'ועד', עד ששלושים שנה אחרי כן, בשנת תר"ף, ראה בן-יהודה להסב את השם 'ועד הלשון' לשם 'מדרש הלשון'. בשם הזה פעל ועד הלשון במשך שנתיים, ובשם הזה הגיש לנציב הראשון הרברט סמואל את התזכיר בדבר מצב העברית בארץ ישראל והציע את אופן כתיבת העברית לצד האנגלית והעברית בכל מסמך רשמי של שלטון המנדט. אביא קטע קצר מזיכרון דברים של אותו 'מדרש הלשון' שלא נתפרסם עד כה. זיכרון הדברים כתוב בכתב ידו של מזכיר המדרש יוסף קלוזנר, והדברים של בן-יהודה הם. הישיבה הייתה ב"ז באייר תר"ף:

במשכתנו הוא מה שאנו קוראים אקדמיה אבל אני מתנגד לשם, ראשית, מפני שעדיין אין זו מלה עברית. שנית, צריך שם יותר צנוע ולא לברוא מלה חדשה. אם אפשר למצוא מלה ישנה... ואני מברך אתכם ביצירת המוסד הנקרא בלשונות העמים אקדמיה. זו תהיה האקדמיה! מן ההתחלות יצאו כתנועתנו אנו דברים גדולים ואתם עוד תזכו לכך.

באותו הדיון הוא קרא בשם 'מכללה' לאוניברסיטה בטרם קומה, והעלה אפשרות אחרת במקום 'מדרש': 'תרביץ', שהוא שם בבלי במקורו. כידוע שני השמות חיים עמנו. עם שינוי מסוים במדיניות הלשון, בייחוד בנישאותו של ביאליק, שהייתה נוחה יותר לקליטת מלים הקרויות מלים בינלאומיות, קנתה מלת 'האקדמיה' שבייתה בוועד הלשון, והדבר בא לביטוי בנאומו של ביאליק בל"ג בעומר תרפ"ט, שקרא לוועד הלשון בריש גלי האקדמיה ללשון.

★ מוסד ללשון לא ייתכן שלא יחוש ולא יודה במציאות הלשונית שנשתנתה. בבקשו להיות מורם בעיני העם תבע שם המרימו בעיני העם.

כך מבחינה אובייקטיבית, בראייה לאחור, אבל לא אוכל לומר שהתעקשות אנשי ועד הלשון בימים ההם, ובייחוד של חבריו הסופרים, לא הייתה בה נימה: אל יאמרו לנו בעלי השררה מה זו מלה עברית ומה אינה עברית, זה תפקידו וזכותו של המוסד להחליט. ואמנם כך בעצם נקבע אחר כך בחוק. מבחינת תולדות הלשון קרתה כאן תופעה מפתיעה: בשיא המגע של העברית ביוונית, בתקופה העתיקה, שפע של מלים יווניות נקלטו בה, ובכללן שם למוסד כה נכבד כסנהדרין שוועד הלשון לקח ממנו את מספר כ"ג חבריו, אבל מלת *ἀκαδημία* לא נקלטה בה, על כל פנים לא נודמנה לנו במקורות שהגיעו אלינו. היא הגיע אל הלשון החדשה בהשפעת הלעזים החדשים, ומשנתרווחה קנתה שבייתה רשמית במילון העברי בהחלטת האקדמיה ללשון העברית ב" בטבת תשי"ד.

דובר היום בצדק על בן-גוריון שענייני הרוח היו קרובים ללבו יותר מן המעשים

הגדולים שהיה שקוד על עשייתם, וגם הוזכרה דבקותו בלשון העברית. אסיים דבריי בציון העובדה שראה בן-גוריון לקבל את משלחת ועד הלשון ולדון עמה בהצעתה כשלושה שבועות לשוך הקרבות במלחמת הקוממיות, בו' באב תש"ח (3.1.1949). יתר על כן: הוא נענה להזמנה לבוא אל אספת ועד הלשון בחנוכה תש"ט (3.1.1949), שבה הוכרו על התפרקות ועד הלשון לקראת הקמת האקדמיה, ואף נשא בה את דבריו. מדבריו אביא משפטים אחדים:

הגורל רצה שמדינת ישראל תקום תוך סערת מלחמה ושגילויה הראשונים של העצמאות היהודית לא יהיו גילויי רוח אלא גילויי כוח, ושהמדינה תופיע בהיסטוריה בראשיתה לא ככושר היצירה אלא ככושר הקרבי, ההכרח לא יגונה, ובשעה זו אין אנו יכולים עדיין לגרוס "לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוח"... אמנם גם בחיל הרוח הוא המכריע... אולם מובטחני שהכול יודעים לא לשם כך הוקמה מדינת ישראל: מלבד התפקידים הכלליים שיש לכל מדינה יש למדינתנו שני ייעודים מיוחדים: ייעוד קולוניזטורי וייעוד חינוכי...

עלינו להנחיל לאומה את כל אוצרות הרוח והתרבות והמדע וההשתלמות האנושית. מלאכה גדולה זו תיעשה רק בכלי אחד: בכלי הלשון העברית. והכלי ששומה עליו מלאכה רבה זו הוא פגום ולקוי. רק מעטים בעם שליטים בלשון זו וגם לשונם של אלה דלה וענייה... ותפקיד משנה מוטל עלינו להנחיל את הלשון לעם כולו, להנחיל אוצרות התרבות האנושית כולה ללשון העברית... הרעיון שהגה ועד הלשון — מובטחני יתקבל בכרכה במדינת ישראל. איני יודע אם הממשלה הזמנית השקועה בעיקר בהנהלת המלחמה על חירותנו ועצמאותנו קרואה לבצע את המפעל הגדול של האקדמיה העברית... אולם איני חושש להביע את ביטחוני שהממשלה החדשה... ויהיה הרכבה אשר יהיה... תתן יד להקמת המוסד העליון ללשון העברית שוועד הלשון עדיין קורא לו בשם לוועד אקדמיה.

כלום תמה הוא שאיש הדבק בה בעברית יקשה לו לראות מלה לועזית במקורה ומרישה עברית מקורית ויורשת אותה, ממש כשם שהיה לבן-יהודה כשלושים ושמונה שנים לפניו?

תוספת

א. לעמ' 116: "משיגים": כלומר על הרצאתו של יואב גלבר "בן-גוריון והקמת האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים והאקדמיה ללשון העברית" (בחוברת הנ"ל, עמ' 66-83), על פי הנוסח שנמסר לעיוני.

ב. לעמ' 118: מרכז המורים התכנס לשיבה בו' כאב תרע"א בהשתתפות אחד-העם לרון ב"הצעת נדבן אחד מר ש' ולקובסקי ממוסקבה בדבר יסוד אקדמיה לשפה העברית". בה דובר הרבה על סמכות ועד הלשון, ואמר אחד-העם: "...הצעתי לפני ועד"ל הייתה, שהועד יחלק המלים לשלשה מינים: (א) המלים הנמצאות בספרותנו העתיקה. (ב) המתחדשות. (ג) שיחדש הוא בעצמו. את כל אלה יסמן בציונים מיוחדים. באופן זה יש לקוות לקבלה מאת הכל. כי הרי כלכם מודים שלועד יש כח הכרעה (ההדגשה שלי).

הדברים לקוחים מזיכרון דברים שלא פורסם והוא שמור בארכיון האקדמיה ללשון. המשך לאותה השיבה היה ביום ט"ז במרחשוון תרע"ב. המלים "ויש להוסיף במכתב אליו" בקטע מזיכרון הדברים של השיבה בתרע"ב, שפורסם ב"לקט תעודות לתולדות ועד הלשון והאקדמיה ללשון תר"ן-תש"ל", ירושלים תש"ל, עמ' 39 הערה 14, פורשו כך: "הכוונה לאליעזר בן-יהודה. מן הדברים שכאן ניכר המתח שבינו ובין משתתפי השיבה וחברי ועד הלשון". אלה הרהורי לבו של המפרש. במלת "אליו" הכוונה אל וליקובסקי הנ"ל, שעתידי להיכתב לו מכתב בתשובה להצעתו.

ג. לעמ' 120: במאזנים (שנה א כרך א, ז' באדר תר"ף, גיליון מ"ו, עמ' 14) פורסמה "הודעת ועד הלשון העברית" בחתימת נשיאיו דוד ילין וח"נ ביאליק והמזכיר ש' אייזנשטדט ובה נאמר:

ועד הלשון העברית מתכבד להודיע לרגל השאלות אשר נשאלנו מכמה צדדים בדבר היחס שבין פעולת ועד הלשון ובין רעיון האקדמיה של הלשון העברית, כי בתזכיריו לקונגרס ולצבור הורה ועד הלשון בשעתו על התפתחות פעולתו ועל המטרה שהציג לו לעתיד — ליסד בארץ ישראל אקדמיה של הלשון העברית. מחמת שהאמצעים המצויים בידי ועד הלשון מוקדשים כולם לעבודתו הפנימית ויסוד אקדמיה דורש אמצעים מיוחדים, פנינו אל הלשכה הראשית של "בני ברית" בארץ ישראל בהצעה לעזור לנו בהמצאת הסכומים הנחוצים לשם ייסוד אקדמיה זו, אשר ועד הלשון ישמש לה יסוד וגרעין מרכזי...